

УДК 78.071

Самохіна Н. М.*

ПРОБЛЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ-НАУКОВЦІВ

У статті представлено аналіз проблеми самореалізації особистості в поглядах українських педагогів-науковців. Подано різні визначення дефініції „самореалізація”, акцентовано увагу на механізмах здійснення досліджуваного процесу.

Ключові слова: самореалізація, педагог, творчість, саморозвиток, самовиховання, самоосвіта, професійно-особистісні якості.

Сучасна вітчизняна освіта переживає період глобальних трансформацій, які зумовлені новими тенденціями в розвитку суспільства, а також динамікою науково-технічного прогресу. Якість освіти пов'язана з розвитком активності, творчої ініціативи, самостійності безпосередніх учасників освітнього процесу. Сучасний фахівець повинен бути здатним не лише до репродуктивної діяльності, але й до прийняття нестандартних рішень, прагнути до постійного самовиховання, самовдосконалення, творчості. У цьому зв'язку однією з актуальних проблем сучасної української освіти є проблема самореалізації особистості.

Як зазначає І. Рудницька, „українська освіта проголошує самореалізацію людини одним з основних завдань навчання й виховання... Цінність викладача полягає в умінні постійно працювати над собою, самовдосконалюватися, максимально вивчати свої можливості, якнайдоцільніше використовувати їх у своїй діяльності з метою самореалізації” [10, с. 44].

Звернення до проблеми самореалізації особистості характерне як для зарубіжної, так і для вітчизняної педагогіки, хоча підхід до розв'язання цієї проблеми зарубіжними й вітчизняними вченими-педагогами має деякі відмінності. Ця обставина визначила **мету статті**: дослідити особливості розв'язання проблеми самореалізації особистості в українській педагогічній науці.

Ідеї самореалізації особистості в українській педагогіці сягають праць представників гуманістичного напрямку, які вважали центром педагогічного процесу унікальну цілісну особистість людини. Так, прагнення до самоосвіти, саморозвитку, самовиховання особистості є визначальними в системі педагогічних поглядів філософа, поета, представника етико-гуманістичного напрямку вітчизняного просвітництва Г. Сковороди.

На думку вченого, мета виховання – підготовка вільної, щасливої, гармонійно розвинутої, корисної для суспільства людини, здатної жити й боротися. У своїх працях Г. Сковорода неодноразово акцентував увагу на тому, що кожна людина – окремий світ, „мікрокосмос”, зі своїми творчими силами та здібностями. Завдання педагога полягає в тому, щоб ці здібності розпізнати та сприяти їх розвитку: „Клубок сам собою покотиться з гори, прибери тільки камінь, що заважає. Не вчи його котитися, а лише помагай. Яблуню не вчи родити яблука, уже сама натура її навчила...” [Цит. за: 1, с. 129].

Г. Сковорода як видатний просвітитель свого часу вважав, що ідеальним є тільки те суспільство, у якому кожен має можливість реалізувати свої задатки у „властивій праці”, використовуючи їх у житті.

Прагнення до самопізнання, саморозвитку є основою розробленого А. Духновичем інтелектуального, морального й фізичного виховання дітей та молоді. На думку мислителя, тільки освічена, цілеспрямована людина здатна до позитивної трансформації суспільства, його облагороджування й удосконалювання. Така благородна місія – суть особистісної самореалізації.

Погляди Г. Сковороди та А. Духновича були співзвучними освітнім концепціям таких видатних діячів вітчизняної педагогічної науки XVIII – XIX ст., як М. Пирогов, Т. Шевченко, П. Куліш, К. Ушинський, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка та ін. У своїх педагогічних працях учені неодноразово підкреслювали значимість вільного виховання, шанобливого

* © Самохіна Н. М., 2012

ставлення до особистості дитини, сприяння прагненню до реалізації внутрішнього „Я” вихованця. Дослідники були переконані, що людина за її природою – істота з вільною волею, яка відчуває потребу в самовираженні та самоздійсненні.

На сучасному етапі проблема самореалізації особистості залишається одним із провідних завдань української освіти. Її теоретичні аспекти базуються на працях В. Радула, С. Михайлова, В. Муляра, О. Селезньова, Н. Комісаренко, І. Красношук, Н. Ситникової, І. Беха, Н. Волкової, В. Демиденко, О. Киричука, А. Ковалевої, Н. Лосєвої, Н. Кривди, С. Сисоевої та ін.

Так, дослідження особливостей самореалізації особистості формує коло наукових інтересів сучасного українського науковця В. Радула, який визначає самореалізацію як процес „здійснення індивідних і особистісних можливостей людини у її творчій діяльності. Людина реалізує власний потенціал, сукупність знань, умінь, навичок, евристичні можливості, інтуїцію, здібності, оскільки усвідомлює свою цінність, має мету діяльності й плани її реалізації” [12, с. 297]. Умовою вибору ефективної стратегії самореалізації, на думку автора, є гармонія блоків „хочу”, „можу”, „потрібно”. Саме в цих блоках виявляються особистісні характеристики. Досліджуючи становлення соціальної зрілості вчителів, В. Радул зазначає, що інтегративним показником інтенсивності розвитку соціальної зрілості може бути ступінь самореалізації, яка характеризує життєдіяльність конкретного вчителя щодо: а) його збагачення суспільно значущими результатами; б) більшої чи меншої узгодженості всіх рівнів соціальної зрілості [Там само].

Онтологічні, гносеологічні та аксіологічні основи самореалізації викладача вищого навчального закладу представлено в дослідженні сучасного українського науковця Н. Лосєвої. Дослідниця визначає самореалізацію як „свідомий, з власної ініціативи, з визначеними цілями та цінностями творчий процес утілення в професійній діяльності своїх індивідуальних, професійно-особистісних якостей і властивостей з метою відтворення себе у своїй сутності як особистості та професіонала, знаходження свого місця в суспільстві й надання студентам зразка успішного „життя в професії” та можливостей для їх самореалізації”. На думку вченої, найважливішими механізмами самореалізації викладача є такі значні для особистісного зростання процеси, як саморозвиток, самоорганізація та саморегуляція особистості. Із цих позицій самореалізація є перенесенням особистістю впорядкованих уявлень про себе та своє місце в професії на педагогічний процес. „Сам викладач, – зазначає авторка, – розглядається як аттрактор, що своєю діяльністю впорядковує світ навколо себе відповідно до базових принципів власної картини професійної діяльності” [8, с. 220].

Визначаючи самореалізацію найбільш значущою категорією серед тих, що характеризують самостійність особистості, її активність, цілісність, сутнісні сили, українські науковці звертають увагу на існування зв'язку самореалізації з іншими „само”-процесами: самопізнанням, самовдосконаленням, самоздійсненням, самостворенням, самовизначенням, самоідентифікацією, самоствердженням, саморегуляцією, самовираженням, самовихованням, самоосвітою, самоорганізацією, самозміною.

Акцентуючи увагу на соціальній природі самореалізації, В. Радул указує, що важливе значення в цьому процесі має самопізнання. Як зазначає науковець, саме на основі самопізнання зростає самосвідомість, тобто людина змістовніше розуміє соціальний зміст дій, їхню значущість. Покращуються й уточнюються уявлення щодо власних здібностей на основі усвідомлення своїх успіхів і невдач, досягнень у відповідних починаннях [12, с. 31].

Дослідник Ж. Воронцова акцентує увагу на комплексному характері самореалізації, називаючи її складниками самоактуалізацію, самопізнання, саморозвиток та самовиховання [4].

Конкретизація самореалізації через такі поняття, як самовираження, самоствердження та самоактуалізація – сутність поглядів на проблему самореалізації в умовах освітнього закладу О. Киричука. Ми поділяємо думку дослідника, що запропоновані види активності тісно пов'язані із самопізнанням, самооцінкою, самовизначенням, що є когнітивним підґрунтям рівнів самореалізації особистості в окремих видах діяльності, поведінці та вчинках.

Визначаючи самореалізацію як „процес об активації особистістю своїх соціальних диспозицій, потреб, задатків, здатність створювати нові можливості для власного розвитку

в процесі взаємодії з навколишнім світом”, дослідник підкреслює, що саме самореалізація сприяє інновації, здійснює рух уперед [6, с. 28-29].

На думку І. Беха, самореалізація особистості неможлива без вольової діяльності, яка забезпечує досягнення поставлених людиною цілей, здійснення нею суспільно значущих дій і вчинків. Через цей процес особистість утверджується в думці, що вона є творцем самої себе й навколишнього суспільного середовища. Науковець зазначає, що лише сильна, цільова воля спроможна сформулювати людину з незгасним прагненням активної, свідомої, творчої діяльності. Підкреслюючи значущість природного прагнення до особистісного зростання, І. Бех указує на необхідність визначити оптимальну програму самореалізації особистості, беручи до уваги її генетичні та соціальні реалії [2].

В останні десятиліття вітчизняна педагогічна наука пов'язує самореалізацію особистості з можливостями здійснити себе у творчій діяльності. Як зазначає Н. Волкова, „творчість – об'єктивна професійна необхідність у діяльності вчителя. Вона дає вчителю можливості для постійного пошуку нового, забезпечує формування педагогічного мислення, уяви, пам'яті, емоційно-вольової й поведінкової сфер, ціннісних орієнтацій, сприяє досягненню успіхів у різних видах педагогічної діяльності. Специфічним результатом творчої самореалізації вчителя є готовність до подальшого професійного самовдосконалення, оптимізації своєї праці” [3, с. 491].

Ґрунтовний аналіз сутності творчої самореалізації подано в дослідженні В. Муляра. Український учений визначає творчість головним засобом самореалізації особистості. Саме творчість, на думку науковця, є найвищою формою розвитку особистості. Як зазначає дослідник, це зумовлено тим, що характерною рисою творчості як феномена, незважаючи на її суперечливість, є цілісність. „Вона пронизує собою всі сфери людської життєдіяльності, спрямовуючи їх на творення в індивідах людського. Тому такої цілісності вона надає і процесу самореалізації особистості, будучи способом її буття” [9, с. 122]. Творчість як спосіб самореалізації особистості за її сутністю – це діалог, процес удосконалення, що перетворюється на процес самовдосконалення особистості [Там само, с. 119].

Значущість творчості в процесі самореалізації особистості підкреслює С. Сисоєва. Як зазначає дослідниця, саме у творчості найбільш повно виявляються особистісні якості індивіда. Здійснення самореалізації можливо на основі провідної мети життя людини, ціннісний орієнтир якої зумовлений самовизначенням, перш за все, професійним. У цьому зв'язку особливу увагу авторка приділяє дослідженню професійної самореалізації особистості. Ефективна професійна самореалізація „веде людину до творчості, до самовираження в професійній діяльності, що значною мірою дозволяє людині долати психологічні, соціальні, матеріальні бар'єри, які трапляються на її життєвому шляху” [11, с. 14]. У визначенні авторки самореалізація являє собою процес „самоствердження особистості ... через створення предметного світу, а також через самосвідомість і саморозвиток”. Близьким до поняття самореалізація, на думку дослідниці, є поняття „самоздійснення індивіда” [Там само].

На думку А. Ковалевої, самореалізація формується як мета життя особистості, відображаючи найважливішу потребу людини в самоствердженні, самовираженні [7].

Немає сумнівів у тому, що самореалізація – невід'ємний атрибут неперервної освіти, значущість якої зростає в останні роки в нашій державі. На думку І. Зязюна, „динамізм сучасної цивілізації, посилення ролі особистості в суспільстві й виробництві, зростання її потреб, гуманізація й демократизація суспільних відносин, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки й технологій – ці та інші тенденції зумовлюють необхідність зміни формули „освіта на все життя” формулою „освіта впродовж усього життя” [5, с. 15]. Так відбувається особистісна самореалізація, яка надає людині можливість ідентифікувати себе як суб'єкта власної діяльності та сприяє здобуттю суб'єктивного професійного досвіду.

Самореалізація особистості є одним із головних завдань поширеного в сучасній освітній системі України інноваційного навчання. Цей процес передбачає впровадження найсучасніших інформаційно-комунікаційних технологій: розвивального навчання (Д. Ельконін, В. Давидов),

інтерактивних технологій (О. Пометун, Л. Пироженко), технологічного концепту проектних технологій (К. Баханов, В. Гузеєв, І. Єрмаков, О. Пехота), технології особистісно орієнтованого навчання (І. Якиманська, О. Савченко, С. Подмазін) та ін. Усі ці технології є результатом наукових пошуків, передового педагогічного досвіду окремих учителів і цілих колективів – їхньою професійною самореалізацією.

Так, самоздійснення та самовизначення в процесі здобуття нових знань та їх використанні на практиці – сутність технологічного концепту проектних технологій (К. Баханов, В. Гузеєв, І. Єрмаков, О. Пехота); створення оптимальних умов для розвитку й становлення особистості, яка самостійно будує власну діяльність і стосунки відповідно до ієрархічної системи гуманістичних і буттєвих особистісних цінностей – сутність особистісно орієнтованого навчання (І. Якиманська, О. Савченко, С. Подмазін).

Самореалізація як загальна мета виховного процесу є актуальною й в інноваційних освітніх програмах маленької дитини, а саме: „Розвивальне навчання”, „Довкілля”, „Крок за кроком”, „Росток”, школа життєтворчості особистості, „Школа-комплекс” М. Гузика, „Школа-родина”, „Школа майбутнього” та ін. Розвиток у дітей уміння критично мислити, самостійно здійснювати свідомий вибір, окреслювати й вирішувати проблеми, сприймати зміни та ефективно впливати на них, бути творчими й чуйними, толерантно ставитися до відмінностей – усе це сприяє самоздійсненню та самовизначенню особистості.

Отже, дослідивши педагогічний аспект проблеми самореалізації особистості у вітчизняній науці, ми дійшли таких висновків:

- проблема самореалізації в українській педагогіці пов'язана з формуванням установок і ціннісних орієнтацій особистості під впливом освіти. Домінантними процесами у здійсненні самореалізації в досліджуваній галузі є процеси побудови ціннісних особистісних смислів, морального самовиховання, самопізнання;
- у педагогічній науці поняття „самореалізація” трактують у контексті проблеми саморозвитку й самовизначення особистості учня, здійснення його особистісних можливостей і потенціалів;
- змістовний рівень самореалізації конкретизується особистісними особливостями, які забезпечують процес реалізації себе як особистості, та свідомою цілеспрямованою діяльністю, що безпосередньо визначає процес самореалізації;
- результатом самореалізації є: вироблення професійних властивостей та якостей особистості, почуття задоволення від професії, професійно-творча продуктивність.

У подальших дослідженнях передбачено сформулювати модель професійної самореалізації в педагогічному ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Бех І. Д. Психологія цінностей і виховний процес / І. Д. Бех // Пед. газ. – 1996. – № 9. – С. 2.
3. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Академ-видав, 2007. – 616 с.
4. Воронцова Ж. В. Самореалізація особистості старшокласника у процесі диференційованої навчальної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.09 „Теорія навчання” / Ж. В. Воронцова. – Х., 2007. – 21 с.
5. Зязюн І. А. Неперервна освіта як основа соціального поступу / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. – К. : Вид. центр НТУ „ХПІ”, 2001. – Ч. 1. – С. 15 – 23.
6. Киричук О. В. Розвиток і самореалізація особистості в умовах освітнього закладу / О. В. Киричук // Рідна шк. – 2002. – № 5. – С. 28 – 29.
7. Ковалева А. В. Проблема самореалізації особистості в системі наук про людину / А. В. Ковалева // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр. ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. – Вип. 17. – Х., 2002. – С. 43 – 47.

8. Лосева Н. М. Самореалізація особистості викладача вищого навчального закладу як загально педагогічна проблема : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Лосева Наталія Миколаївна. – Донецьк, 2007. – 475 с.
9. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз) / В. І. Муляр. – Житомир : ЖІТІ, 1997. – 214 с.
10. Рудницька І. Проблема самореалізації учителя: утвердження через інновації / І. Рудницька // Вища освіта України. – 2008. – № 2. – С. 40 – 44.
11. Сисоева С. О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації / С. О. Сисоева // Наукові праці : зб. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2000. – Т. 7 : Педагогіка. – С. 13 – 19.
12. Соціально-професійне становлення особистості : монографія / В. В. Радул, О. В. Михайлов, І. П. Краснощок, В. А. Кушнір ; за ред. В. В. Радула. – Кіровоград : Полігр.-вид. центр ТОВ „Імекс ЛТД”, 2002. – 263 с.

This article analyses the problem of self- realization of a personality according to the opinions of scientists- teachers. Different explanations of the definition «self- realization» are represented, the attention is accented on the mechanisms of the realization of investigating process.

Key words: *self – realization, teacher, creation, self- developing, self- education, professional – and – personal qualities.*

УДК 378.014.553:378.057.875:63

Сопівник Р.В.*

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

На основі системного підходу висвітлено і обґрунтовано процес формування лідерських якостей майбутніх фахівців аграрної галузі шляхом моделювання. Розкрито етапи цього процесу з головними формами і методами виховання лідерських якостей. Показано роль і місце різних суб'єктів виховної роботи у підготовці студентів, як лідерів агропромислового комплексу.

Ключові слова: лідер, лідерство, майбутні фахівці агропромислового комплексу, модель формування лідерських якостей

В умовах глобалізаційних процесів, розбудови демократії і розвитку різних форм господарювання в Україні, розгортання кризових явищ у світовому та загальнонаціональному економічному контексті, погіршення екологічної ситуації на планеті, зміни клімату та, як наслідок, збільшення кількості голодуючих людей, виникає потреба у підготовці аграрними вищими навчальними закладами фахівців із розвиненими лідерськими якостями.

Аналіз досвіду роботи вищих навчальних закладів, у тому числі аграрних, свідчить про існування певних, як теоретичних так і практичних напрацювань щодо розкриття лідерського потенціалу студентів. Проте системно, на основі моделювання з урахуванням усіх елементів і етапів виховання, проблема підготовки фахівців, як лідерів, не вирішувалась.

Формування лідерських якостей студентів при допомозі методу моделювання висвітлені у працях Л.Н.Конишевої, А.А.Авдеєвої, В.Ю.Саляхова та інших. Так, Л.Н. Конишева [1] відзначає, що модель формування лідерських якостей передбачає тісну взаємодію педагога та студента і складається із наступних блоків: цільового, діагностично-аналітичного, змістовного, організаційно-діяльнісного, оціночно-результативного. Проте, на нашу думку, суттєвим недоліком даної моделі є концентрація на блочній структурі при відсутності етапності у формуванні лідерських якостей.

* © Сопівник Р.В., 2012